

Juweeltje uit middeleeuws Milaan Els Jongeneel bezorgt Bonvesin

Recensie van: Bonvesin da la Riva, *Over de vijftig tafelmanieren*, vertaald en van een inleiding voorzien door Els Jongeneel, Ten Post, Factotum Pers, 2016, 39 p., ISBN: 9789082406610, € 33,50.¹

Raniero Spielman

Een mooi boekje van de kleine bibliofiele uitgeverij Factotum Pers presenteert Els Jongeneel's vertaling en commentaar van een curieus leerdicht.

Bonvesin da la Riva, dichter uit Lombardije, is bekend als vertegenwoordiger van de didactisch-moralistische poëzie uit het Noord-Italiaanse Duecento. In het middeleeuwse Italië speelden de *comuni* en later de *signorie* een belangrijke rol die niet altijd werd geëvenaard door literatuur van gelijke zeggingskracht. Hiervoor zijn naast de constatering dat Dante nu eenmaal een uitzonderlijke statuur had, verschillende sociaal-culturele verklaringen aan te voeren, zoals de uiteindelijke dominantie van het Toscaans, de ontoegankelijkheid van de Lombardische dialecten voor lezers in Midden- en Zuid-Italië en de plaatselijke concurrentie van het Frans (en mogelijk Occitaans). Vermoedelijk is de meest logische verklaring dat in het Quattrocento de revival van de letterkunde in *volgare* aan het hof van Lorenzo de' Medici gestoeld was op de dichters van het *Stilnovo*, Dante en Petrarca – in deze volgorde.

Toch heeft het Noord-Italië niet ontbroken aan belangrijke literatoren, die zich konden bedienen van Latijn, Occitaans en Frans, maar ook vaak kozen voor de volkstaal. Aan het *volgare* werd in belangrijke mate de rol toegekend van vehikel van opvoedkundige of divulgatieve werken. Bonvesin (ca. 1240-1313), tertiarius oftewel lekenbroeder van de Humiliaten, een belangrijke, door de Paus in 1201 erkende orde gelieerd aan de wolwerkers, deelde de sobere levensstijl van zijn orde die in zekere zin een voorloper was van de Franciscaners. Hij geldt, samen met zijn tijdgenoten Giacomino da Verona en Uguccione da Lodi, als een belangrijke dichter in de educatieve poëzie. In zijn geval omvatte die een breed gamma van onderwerpen.

De werken van Bonvesin hebben bijna alle – net als die van zijn collega-minderbroeder Giacomino – een Latijnse titel, wellicht gekozen om de serieuze aard ervan te benadrukken. Uitzondering vormt het *Libro delle Tre Scritture* (rond 1274), een driedelig werk over het hiernaalmaal dat als een inspiratiebron voor de *Divina Commedia* wordt beschouwd. De dichter schreef ook enkele werken in het Latijn, waaronder de *De magnalibus urbis Mediolani*, een prozawerk dat de voorloper vormt voor de rijke encomiastische literatuur waarmee Loschi, Decembrio en anderen hun stad en de heren ervan in het zonnetje zetten.

De quinquaginta curialitatibus ad mensam, dat in vertaling *Over de vijftig tafelmanieren* is komen te heten (Jongeneel houdt zich streng aan de traditionele vertaling van het Latijnse 'de' met 'over', waar anderen zouden opteren voor een

¹ De verkoop loopt via de website van Stichting Drukwerk in de Marge.

ongedwongener weergave als in dit geval ‘Vijftig tafelmanieren’) is een korte tekst die om diverse redenen interessant is. Natuurlijk om het gebruikte dialect – vanaf de veertiende eeuw raakt dit als literair medium in onbruik, om pas vanaf de negentiende eeuw weer belangrijke dichters als Porta op te leveren – maar ook vanwege de sociale implicaties. In haar voortreffelijke inleiding waarbij ze het werk in zijn historische en literaire context plaatst, gaat Jongeneel hier uitgebreid op in. Origineel is het werk niet: Bonvesin heeft zich onder meer gebaseerd op een *volgarizzamento* van de *Disticha Catonis*, en dat is niet ongebruikelijk in de cultuur van het Due- en Trecento. Toch verdient het een nadere kennismaking.

De tekst is in 1941 uitgegeven door Gianfranco Contini, die al in 1933 op Bonvesin was afgestudeerd, en opgenomen in zijn *Poeti del Duecento* in 1960. De kritische tekst, die gebaseerd is op een ms. in de Preussische Staatsbibliothek in Berlijn, is ook opgenomen in de gezaghebbende *Crestomazia* van Monaci-Arese (1955, pp. 452-458), samen met de *Disputatio rose cum viole* en de *Vita Beati Alexii*, wat het belang van de leerdichter moge onderstrepen. Een recentere tekstuitleg is die van Adnan Gökçen (Peter Lang, 1996).

Bonvesin gebruikt het woord ‘*cortesia (da desco)*’ voor ‘(tafel)manier’. Hij begint elk van de eenenvijftig kwatrijnen waarin de tekst is verdeeld, op zijn inleiding in dezelfde vorm na, met het rangtelwoord of met ‘*L’oltra (ke ven/segu)* è (*questa*)’. Niet een spannende opbouw, maar didactisch te verdedigen. Het zal het de vertaalster moeilijk gemaakt hebben om er een lopende, literaire vorm aan te geven, en ze heeft dan ook geen rijm of ritme toegepast. De oorspronkelijke structuur in rijmende disticha gaat zo verloren, maar niemand zal daar rouwig om zijn. De Nederlandse vertaling is duidelijk en prettig leesbaar en laveert behendig tussen een letterlijke vertaling van de door rijmdwang niet altijd even sterke verzen en een te vrije weergave door, al is het jammer dat ze zich in één geval niet tot een strofe van vier verzen beperkt (nr. III).

Ter illustratie enkele strofen:

*La cortesia novena si è a poc parlar
E a tenir pos quello k’el ha tolleg a far;
Ké l’hom tanfin k’el mangia, s’el usa trop a dire,
Le fragor fò dra boca sovenz ghe pò inxire
(IX, 37-40)*

*La dodhesena è questa: quand tu di’ prende la coppa,
Con doe ma la receve, e ben te furb la boca.
Co l’una conzamente no ’s pò la ben receve:
Azò ke ’l vin no ’s spanda, con doe man sempre beve
(XII, 49-52)*

De negende manier is weinig praten
En bedacht zijn op waar je mee bezig bent:
Want als men teveel praat tijdens het eten
Kan men vaak kruimels uit zijn mond laten vallen.

De twaalfde is deze: als je de beker wilt aanpakken,
doe dat met beide handen en veeg je mond goed schoon.
Met slechts één hand kan je hem niet goed aanvatten:
houd dus altijd met twee handen de beker vast als je drinkt
zodat je geen wijn morst.

Ook dit werkje van Bonvesin kan gezien worden als voorloper van een genre, te weten de etiquetteboeken zoals die van Leonardo da Vinci (die zich ook met keuken en tafelmanieren heeft beziggehouden), Della Casa en anderen.

Raniero Spielman
Universiteit Utrecht
TLC - Italiaanse taal en cultuur
Trans 10
3512 JK Utrecht (Paesi Bassi)
ranierospielman@yahoo.it